

HET JANSKLOOSTER: Stichting en schenkingen

Inleiding.....	1
De stichting.....	1
Een bisschop en balijer.....	3
Een aanvankelijk onbedoelde schenking.....	5
Ontwikkeling tot een rijk klooster.....	5
Tot slot.....	7
Katernen bij de website <i>Janskerk Haarlem 700 jaar</i>	7
Overzicht van de katernen.....	7
Overzichten van gebruikt onderzoeksmateriaal.....	8
Colofon.....	8

Inleiding

De katern *Stichting en schenkingen* gaat over de manier waarop het Jansklooster is ontstaan en hoe het dankzij allerlei soorten schenkingen al snel een rijk klooster werd.

De tekst behoort tot een groep van drie katernen die aansluiten bij het onderdeel over het Jansklooster van de website *Janskerk Haarlem 700 jaar*.¹ In de katern *Commandeurs van het Jansklooster* worden enkele bestuurders besproken die een belangrijke rol speelden in de geschiedenis van het klooster. In *Bronnen van het Jansklooster* laten we zien dat er voor het onderzoek van dit klooster een schat aan informatie beschikbaar is.

De teksten kunnen ieder afzonderlijk worden gelezen. Wie ze achter elkaar wil door nemen, zal dan ook enkele herhalingen aantreffen.

De stichting

In 1310 werd er in Haarlem een commanderij van de Jansorde gesticht. Een commanderij was een instelling van waaruit een commandeur de goederen beheerde

¹ Informatie betreffende het gebruikte onderzoeksmateriaal is te vinden via de homepage van de website *Janskerk Haarlem 700 jaar* (onderaan): *Bronnen* (met archiefstukken, oude boeken en manuscripten), *Literatuur* (met literatuur en websites) en *Afbeeldingen* (de materiële gegevens van schilderijen, plattegronden, etc.). NB Inventaris- en catalogusnummers zijn alleen opgenomen in de noten als er misverstanden kunnen optreden. Ze zijn allemaal te vinden in de genoemde overzichten.

die aan de orde toebehoorden. Een commanderij kon een boerderij zijn, een pastorie van een parochie, maar ook een klooster. Het Jansklooster was zo'n klooster.² De kerk van het klooster werd gewijd aan Johannes de Doper en het klooster zou in het algemeen met Jansklooster of Jansconvent worden aangeduid. Het zou zich ontwikkelen tot de machtigste religieuze instelling van de stad.³

De 'Jansheren' behielden hun klooster tot 1625. Dat was dus tot ver na 1581, toen ten gevolge van de Reformatie de andere Haarlemse kloosters en hun goederen in beslag werden genomen.

De stichting werd mogelijk gemaakt door twee grote schenkingen, één van Gerard van Tetterode (+28 oktober 1310) en één van Willem, Heer van Egmond (+1312). Al snel zou het klooster ook van anderen veel en omvangrijke schenkingen verwerven.

De Haarlemmer Gerard van Tetterode was kanunnik van de Mariakerk in Utrecht. Hij wordt ook vermeld als 'Meester' (magister) waaruit blijkt dat hij een universitaire graad had. In 1310 schonk hij de balijer/commandeur van het Utrechtse Catharijneconvent grond en een huizencomplex. Deze goederen waren gelegen in Haarlem, aan wat later de Jansstraat zou gaan heten. De schenker wilde dat daar een klooster voor de Jansorde gesticht zou worden.

Familie was per definitie de rechtmatige erfgenaam, maar de broers van Gerard van Tetterode hadden hem toestemming gegeven met zijn bezit te doen wat hij wilde. Ook schonk Simon van Tetterode, bovenop de schenkingen van zijn broer, nog enige landerijen.⁴

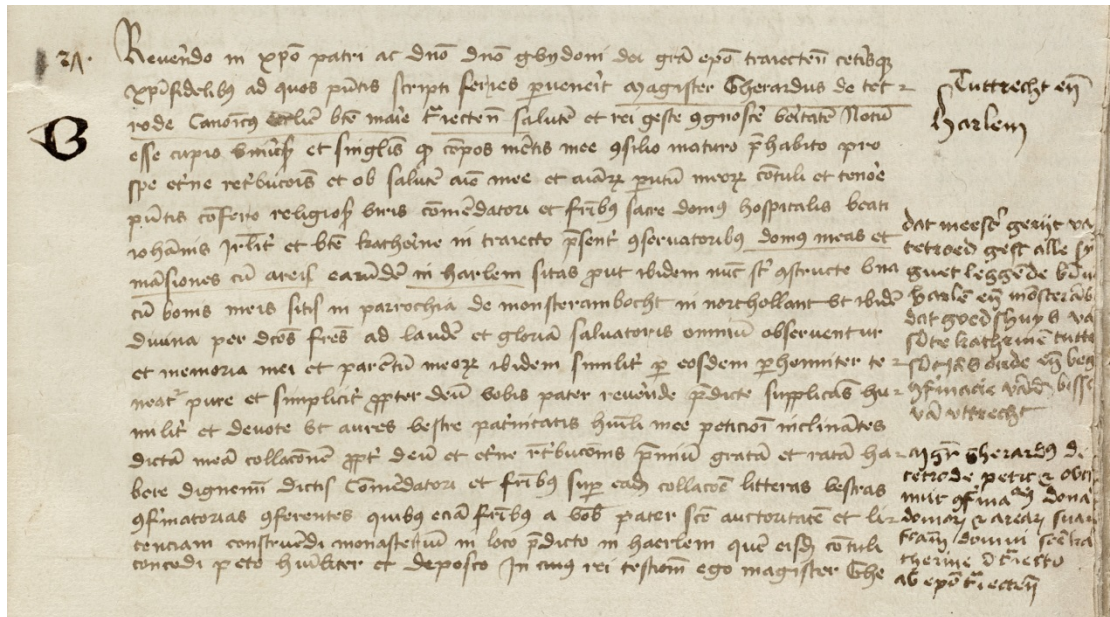
Bisschop Guy van Avesnes gaf toestemming voor de vestiging van het klooster. In de akte waarin Meester Gerard de bisschop om toestemming en bevestiging vraagt voor de stichting, staat dat het klooster in het leven werd geroepen 'tot lof en eer van

² Zie voor meer informatie over de organisatie en doelstellingen van de Jansorde en de daarbij behorende instellingen de website *Janskerk Haarlem 700 jaar*, onder *Jansorde*.

³ Voor een uitgebreide bespreking van de geschiedenis van het Jansklooster, zie Gonnet, 'Commanderij van St. Jan', in Allan, *Geschiedenis en Beschrijving van Haarlem*, II (1874), p. 249-386 (met transcripties van akten en verwijzingen); voor de geschiedenis van het klooster, transcripties van de boedellijsten, een catalogus van kunstwerken met uitgebreide verantwoordingen en verwijzingen, zie Van Bueren, *Tot lof van Haarlem* (1993); voor beschrijvingen en transcripties van akten betreffende de geschiedenis van de orde in Nederland in buitenlandse archieven, met name op Malta (Archives de l'Ordre de Malte) en in Karlsruhe (Generallandesarchiv), waar zich de stukken van het grootprioraat van Duitsland bevinden, Van Winter, *Sources concerning the hospitallers* (1998), p. 29-192 (van 1319-1795). Vooral voor informatie over het latere gebruik van de gebouwen, Cerutti, *Van Commanderij tot Archief* (2007; met literatuurlijst).

⁴ Zie cartularium, deel 1, akte 104.

Christus de Verlosser en voor de memorie van hemzelf en zijn ouders'.⁵ Het gaat dus onder andere om de dodengedachtenis en de zorg voor het zielenheil van de schenker en zijn ouders.

Figuur 1 – Akte 27 uit het cartularium (manuscript met de belangrijke stukken van het klooster). De akte betreft de schenking en de bevestiging ervan door de bisschop. In de marge staat, zoals bij alle akten in het cartularium, een korte samenvatting van de inhoud. In dit geval is de samenvatting zowel in het Nederlands als in het Latijn opgesteld, afschrift van akte van 1310 – Noord-Hollands Archief, Haarlem.

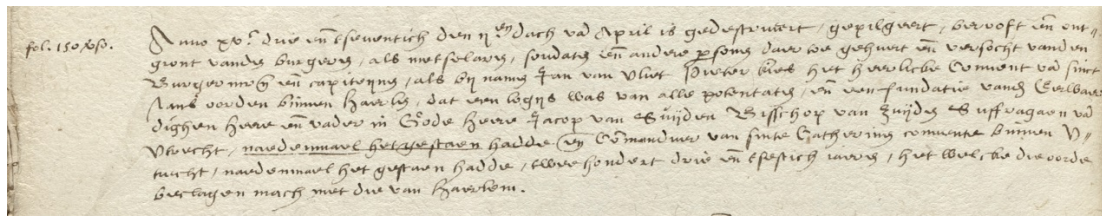
Een bisschop en balijer

Stichter werd Gerard van Tetterode niet genoemd. Die eer viel te beurt aan de balijer van Utrecht van de Jansorde, Jacob van Denemarken (†1331).⁶ In een aantekening betreffende de verwoesting wordt het Jansklooster beschreven als ‘een fundatie van de eerwaarde Heer en vader in God, Heer Jacob van Suden, Bisschop van Suden, Suffragaan van Utrecht, [...] en commandeur van het Sint Catharina klooster in Utrecht’.

We zien hier hoe de stichter van het klooster wordt herdacht en geëerd in een beschrijving van een latere historische gebeurtenis. De formuleringen behoeven wel enige uitleg. Heer Jacob wordt commandeur van het Catharinaklooster genoemd. In feite was hij de balijer van een aantal commanderijen in het huidige Nederland. Het Catharijneconvent was een zogenaamde ‘balije’, het ‘hoofdhuis’ van een ordegebied.

⁵ Over de kanunnik en de gang van zaken bij de schenking, met uitgebreide verwijzingen: Koorn en Mol, ‘Netwerken voor het Heilige Land’ (2009), p. 152-153. Transcriptie van de volledige akte in ‘Gonnet, ‘Commanderij van St. Jan’ (1874), p. 256.

⁶ Voor een uitgebreide bespreking met verwijzingen over leven en werk van Jacob van Denemarken, Koorn en Mol, ‘Netwerken voor het Heilige Land’ (2009).

Figuur 2 – Aantekening betreffende de verwoesting van het Jansklooster uit 1573 waarin Jacob van Suden de stichter wordt genoemd (midden vierde regel van boven), commandeursrekeningen (okt. 1571-1574), fol. 69v – Noord-Hollands Archief, Haarlem.

Figuur 3 – Zegel (van bruine was) van Jacob van Denemarken, met een afbeelding van een bisschop en als randschrift de tekst '[S] IACOBI DEI GR[ATI]A EP[ISCOPI] SUDEN[SIS]' (Zegel van Jacobus, bij de genade Gods bisschop van Suden). Aangehangen aan een akte van 27 december 1317 – Noord-Hollands Archief, Haarlem.

Jacob van Denemarken was ook 'bisschop van Suden', een deel van Griekenland dat toen onder de Turkse heerschappij stond en waar hij zijn kerkelijke taken dus niet kon uitoefenen.⁷

Hij was suffragaan (assistent) van de bisschop van Utrecht en verrichtte als 'wjbisschop' onder andere priester- en kerkwijdingen.

Heer Jacob was een succesvol bestuurder. Behalve het Haarlemse klooster wist hij in een kleine 25 jaar vijf of zes commanderijen toe te voegen aan zijn balije.⁸ De functies en het uitgebreide netwerk van de balijer zullen hem daarbij uitstekend van pas zijn gekomen. Als assistent-bisschop kwam hij in contact met allerlei mensen in het bisdom. Ook inde hij gelden en goederen voor

een volgende kruistocht, zat in de raad van graaf Willem III (†1337) en was soms ook diens geldschieter.

⁷ Daarom stond er achter zijn bisschopstittel i.p.i., 'in partibus infidelium' oftewel 'in het deel van de ongelovigen'.

⁸ Over de onder Heer Jacob ontstane commanderijen, Koorn en Mol, 'Netwerken voor het Heilige Land' (2009). Jacob van Denemarken komt in 1309 voor het eerst als commandeur van Utrecht voor in de nog bestaande stukken, maar hij kan al eerder benoemd zijn. De commanderij van Ermelo was er al in 1307, zie idem p. 147-149. Zie de website van De Witt Hamer, met korte teksten over alle commanderijen, <http://www.dewitthamer.nl/Commanderijen/>. Voor de visitatieverslagen van alle Nederlandse commanderijen voor de jaren 1495, 1540 en 1594 (ook die niet onder de balije van Utrecht vielen), zie Van Winter, *Sources concerning the hospitallers* (1998), p. 392-627.

De kloosters die onder de balije van Utrecht vielen, waren mannenkloosters; alleen dat van Kerkwerve was een nonnenklooster. In Friesland was ook een aantal nonnen- of dubbelkloosters, maar deze vielen onder de balije van Steinfurt.⁹

Een aanvankelijk onbedoelde schenking

Behalve Gerard van Tetterode was er nog een belangrijke weldoener. Dit was Willem van Egmond. Hij deed aan het Jansklooster een schenking die hij aanvankelijk niet zo bedoeld had.

Hij had in 1307 een Lazaristenklooster gesticht in Haarlem.¹⁰ Omdat deze stichting zonder medeweten van de grootmeester van de Lazaristen was gedaan, werd het klooster niet erkend. De schenker besloot daarom de kloostergoederen binnen de Jansorde onder te brengen. Kort na zijn overlijden in 1310 werd dit geregeld door zijn broer Wouter.

Zoals in de stichtingsbrief staat, had Willem van Egmond het Lazarusklooster in het leven geroepen om zich te verzekeren van liturgische vieringen voor het zielenheil van hemzelf, zijn vrouw Margriet en hun voorouders. Deze diensten werden overgenomen door de Jansheren, maar in het memorieregister (uit 1570) van het Jansklooster wordt alleen het echtpaar genoemd.¹¹

In het cartularium, waarin de belangrijke akten van het klooster zijn opgetekend, staat een afschrift van de overdracht. In de marge staat: 'Hier geeft Wouter van Egmond aan Sint Jans huis te Haarlem de Sint Lazarus kapel met al zijn toebehoren zoals gesticht door Willem van Egmond'.

Ontwikkeling tot een rijk klooster

Het klooster werd vanaf het ontstaan rijk begiftigd. Het ontving tal van privileges, schenkingen en stichtingen van de graven van Holland, adellijke families en anderen.¹²

⁹ Mol, 'De Johannieter zusters in middeleeuws Friesland' (2011).

¹⁰ De orde van de Lazaristen werd rond 1120 gesticht in het Heilige Land. Het was aanvankelijk een orde voor zieken, maar men ging ook strijden, zie *Lexikon für Theologie und Kirche*, deel 5 (1996), kol. 287.

¹¹ Over het Lazaristenklooster: Allan, *Geschiedenis van beschrijving van Haarlem*, deel 2 (1874), p. 387-398 (met transcripties van akten); Koorn en Mol, 'Netwerken voor het Heilige Land' (2009), p. 152-154; cartularium, akte 38 tot en met 45; voor schenkingen van familie van Willem van Egmond, cartularium, akte 46 (jaar 1342) en 75 (jaar 1333). Vermelding van het stichtersechtpaar in het memorieregister 1570, fol. 32r.

¹² Koorn en Mol, 'Netwerken voor het Heilige Land' (2009), p. 154-159, voor de verschillende soorten schenkingen en de bedoelingen die men ermee had. Zie ook onder de katern *Commandeurs* voor de schenkingen door Janna Jan Reinierszoon, de moeder van commandeur Jan Willem Jansz.

Belangrijke schenkingen waren de vier parochies, van Beverwijk, Hazerswoude, Heemskerk en Zoeterwoude. Aanvankelijk had het klooster alleen het *jus patronatus* van deze parochies. Dit betekende dat het klooster de priesters voor de functie van pastoor mocht voordragen aan de bisschop en de goederen mocht beheren. Later mochten de parochies geïncorporeerd (ingelijfd) worden. Dat betekende dat het Haarlemse klooster behalve het volledige benoemingsrecht ook de goederen in bezit kreeg.¹³

Parochies van het Jans klooster.

Parochie gewijd aan	Plaats	<i>Jus patronatus</i>	Incorporatie
Laurentius	Heemskerk	1319 (Willem III)	1529
Maria Magdalena ¹⁴	Hazerswoude	1328	1529
St. Jans Onthoofding ¹⁵	Zoeterwoude	1328	1507
Agatha	Beverwijk	1447	1501

Figuur 4 – De vroegere Agathakerk, nu de Grote Kerk in Beverwijk. Deze laatgotische kerk werd in 1575 in gebruik genomen voor de gereformeerde eredienst, maar werd een jaar later door de Spanjaarden verwoest. Delen van muren, een aantal pilaren en de toren bleven bewaard, foto uit 2005 – Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, [Wikimedia Commons](#).

¹³ Voor *jus patronatus* (*collatie*) en incorporatie met betrekking tot parochiekerken, Kuys, *Kerkelijke organisatie* (2004), p. 50-65.

¹⁴ Aldus Gonnet, 'Vier parochiën' (Hazerswoude, 1881), p. 163. In de akten waarnaar Gonnet verwijst wordt de kerk over het algemeen aangeduid als 'kerk van Hazerswoude' of met een soortgelijke algemene beschrijving.

¹⁵ In tegenstelling tot wat in andere literatuur wordt beweerd, was deze kerk niet gewijd aan de heilige Johannes Lebuïnus, zie de vermelding van Johannes de Doper als patroonheilige, gepubliceerd in Gonnet, 'Vier parochiën' (1879), p. 134-137 (akte van 1507). Gonnet geeft het oude inventarisnummer: SA 32.137.73 (deel 1, nr 1794). Het huidige nummer (anno 2017) is NHA 2123, Kloosters te Haarlem, inv.nr. 64.

Tot slot

Het klooster kon ontstaan dankzij twee belangrijke schenkingen. Maar vanaf de stichting kreeg het klooster ook andere grote schenkingen: huizen met het bijbehorende terrein en landerijen, jaarlijkse inkomsten, en – van de graven van Holland – privileges.

Deze weldaden kregen andere kloosters ongetwijfeld ook, maar het Jansklooster had een aantal voordelen. Het kon onder andere profiteren van zijn bijzondere positie als instelling van een orde die streed voor het geloof. Dat maakte de orde geliefd en dat leverde inkomsten en bezit op. Ook had het Haarlemse klooster een aantal sterke commandeurs met goede contacten en die, als het nodig was, conflicten tot het hoogste niveau uitvochten, zowel binnen als buiten de orde. Het Jansklooster werd een rijk en machtig klooster. Dat zou zelfs tot na de Reformatie van de stad Haarlem blijven, tot ver in de zeventiende eeuw.

Katernen bij de website *Janskerk Haarlem 700 jaar*

Deze katern maakt deel uit van een serie katernen bij de website *Janskerk Haarlem 700 jaar. Geliefd en fel bevochten*. Deze website gaat over de Janskerk en het gelijknamige klooster. Het klooster werd in 1310 gesticht en in 1318 werd de kerk gewijd. Een goede reden om dit te herdenken met een website dus.

De geschiedenis van de kerk en het klooster is ingedeeld in drie lagen. De eerste twee lagen zijn ondergebracht in de website zelf. De eerste laag geeft de lezer een snelle indruk, terwijl in de tweede laag dieper op een aantal zaken wordt ingegaan. Wie meer wil weten, kan de katernen lezen, de derde laag. Ze staan ieder op zich, dus je hoeft ze niet in een vaste volgorde te lezen.

De links zijn te vinden op de homepage en waar van toepassing op de pagina's van de website.

Overzicht van de katernen

Naar het hemels paradijs

- Zondeval en verlossing
- Leven en sterven als christen

Voor God en de mensen

- Kloosterorden. Stichting en doelstellingen
- Kloosterleven. Eenheid in verscheidenheid
- Haarlemse kloosters nader bekeken
- Een eigen kloosterkerk

Het Jansklooster

- Stichting en schenkingen
- Commandeurs van het Jansklooster
- Bronnen van het Jansklooster. Een schat aan informatie

Gedenken en herinneren

- Gedenken, complexer dan je zou denken
- Casussen bij gedenken. Vijf praktijkvoorbeelden
- Legitimatie via opvolgingsreeksen. De functies van portretreeksen

- Feesten en gedenken in augustus, de maand van de kerkwijding

Overzichten van gebruikt onderzoeksmateriaal

De overzichten van het gebruikte onderzoeksmateriaal zijn ingedeeld in

- Archiefstukken, oude boeken en manuscripten
- Afbeeldingen, nadere informatie
- Literatuur en websites

Colofon

Katern behorend bij de website *Janskerk Haarlem 700 jaar*, Noord-Hollands Archief, Haarlem.

© 2018 – Truus van Bueren en Charlotte Dikken.

Vormgeving en productie: Charlotte Dikken in samenwerking met Leen Breure (ScieMedia).